

Arhivska baština

ARCHIVAL
HERITAGE

Dr. sc. Dražen Kušen

Arhivska baština Valpovačkog vlastelinstva

Kompleksna interdisciplinarna i interinstitucionalna izložba Valpovački vlastelini Prandau-Normann umnogome ima svoje izvorište u arhivskom fondu Valpovačkog vlastelinstva, koji se čuva u Državnom arhivu u Osijeku. Nekoć kompaktno i opipljivo bogatstvo duhovnih i materijalnih dobara valpovačkih vlastelina danas je divergentna baština razasuta u više baštinskih ustanova u Osijeku i Valpovu, ali i šire u privatnom vlasništvu. Međutim, za mnoge izložke iz fundusa pojedinih ustanova odabrane za ovu izložbu dokumentirani trag nastanka, nabave ili korištenja, zapravo konteksta njihova postojanja, može se pronaći u dokumentima koji se čuvaju u arhivskom fondu Valpovačkog vlastelinstva. O tome svjedoče ranije objavljeni stručni i znanstveni radovi pisani na temelju tog arhivskog fonda, koji obuhvaćaju područja povijesnih znanosti, umjetnosti, sociologije i ekonomije, ali i popularni radovi pisani iz perspektive lokalne povijesti Valpova i Valpovštine. Recentni je svjedok arhiviranih korijena te baštine upravo ovaj katalog, u kojem gotovo da nema rada koji se u svojoj raspravi ne poziva i na izvore iz navedenog arhivskog fonda.

Arhivski fond Valpovačkog vlastelinstva

U arhivskom dijelu sudjelovanja u ovoj izložbi s četiri lica Državni arhiv u Osijeku iz svoga fundusa iznosi na svjetlo dana izbor dokumenata i drugih zapisa koji u svojoj cjelini čine fond HR-DAOS-476, Valpovačko vlastelinstvo. To je vlastelinstvo, kao stvaratelj arhivskog fonda obitelji Hilleprand von Prandau i von Normann-Ehrenfels, postojalo od 1721. do 1945. godine, a očuvano gradivo nastalo njegovim djelovanjem obuhvaća razdoblje od 1727. do 1945. godine. Prema objavljenim podacima, fond sadrži 1251 arhivsku knjigu, 2119 arhivskih kutija, što ukupno iznosi 275 dužnih metara arhivskoga gradiva. Tome treba dodati karte i nacрте, grbove i diplome, koji nisu odloženi u istom nizu arhivskih knjiga i kutija.¹ Stanje i poredak arhivskog gradiva fonda Valpovačkog vlastelinstva, osobito kada je o spisima riječ, nisu bitno mijenjani od razdoblja njegova oblikovanja i čuvanja *in situ* u arhivu valpovačkog dvorca do kraja Drugog svjetskog rata, odnosno do oduzimanja posjeda od strane poslijeratnih komunističkih vlasti, preko razdoblja njegova preuzimanja i pohrane u

tadašnjem Državnom arhivu Hrvatske, do pohrane i čuvanja u ranijem Historijskom arhivu, a danas Državnom arhivu u Osijeku.² Prema podacima iz Knjige akvizicija, gradivo je u Arhiv preuzimano u više navrata.³ Riječ je o jednom od rijetkih arhivskih fondova čije gradivo, iako tek djelomice očuvano, živo ocrtava ustroj, upravu i djelovanje vlastelinstava u širem okruženju te život i rad vlastelina i njihovih podložnika na području istočne Hrvatske u razdoblju od početka 18. stoljeća do 1945. godine.

Arhiv Valpovačkog vlastelinstva, poglavito kao stvaratelja gradiva ekonomske provenijencije, temeljno je istražio Igor Karaman, najprije u okviru pisanja svoje doktorske disertacije,⁴ koju je potom priredio i kao vrijednu knjigu povijesno-ekonomske analize Valpovačkog vlastelinstva. Ta je knjiga ogledni primjer povijesno-ekonomskog prikaza razvoja velikog kasnofeudalnog vlastelinstva i njegove transformacije u kapitalistički veleposjed nakon ukidanja feudalnih odnosa u Hrvatskoj 1848. godine, uspona, stagnacija i nazadovanja posjeda zbog širih ekonomskih utjecaja u Monarhiji, Europi i svijetu.⁵ Kvalitetno arhivsko istraživanje uvijek podrazumijeva poznavanje arhivskog fonda, njegovih cjelina, sustava izvornog evidentiranja i odlaganja dokumenata i eventualnih kasnijih utjecaja na njihov poredak. U tom smislu Karaman u uvodnom dijelu svoje knjige najprije ukratko opisuje Vlastelinstvo Valpovo kao posjed s određenim područjem, mjestima, stanovništvom, odnosima i vrijednostima.⁶ Upravna i organizacijska struktura stvaratelja uvelike utječe na vrstu gradiva koje nastaje i na oblikovanje strukture cjelina pri odlaganju arhivskog gradiva. Slijedi predstavljanje vlastelinskih obitelji čiji su članovi bili vlasnici i nasljednici toga posjeda u razdoblju od 225 godina, obitelji baruna Hilleprand von Prandau i grofova von Normann-Ehrenfels.⁷ Oni su pri preseljenju iz Beča u Valpovo, zajedno s drugom svojom imovinom i vrijednostima, preselili i arhivsko gradivo naslovljeno kao *Acta Viennensia*, a ženidbenim vezama i prelaženjem posjeda iz obitelji u obitelj obogaćivali taj arhiv dokumentima iz ostavština drugih obitelji s kojima su bili povezani. Za ovaj je rad iznimno važan Karamanov opis arhiva Vlastelinstva Valpovo i strukture arhivskoga gradiva u tom arhivu jer je taj Karamanov opis temelj svih

¹ Sršan, S. Valpovačko vlastelinstvo (Obitelji Hilleprand von Prandau i grofova Normann-Ehrenfels) Valpovo. Sumarni inventar, 1977.

² U Osijeku je 1947. godine osnovana Ispostava Državnog arhiva u Zagrebu (arhivsko spremište), koja 1. siječnja 1957. godine postaje samostalna ustanova, a od 1997. godine kao područni arhiv djeluje pod današnjim nazivom – Državni arhiv u Osijeku.

³ Knjiga akvizicija osječkog Arhiva preuzimanje gradiva toga fonda bilježi u tri navrata: br. 49 od 11. srpnja 1949. godine (u Arhinetu br. 18/49), br. 320 od 28. rujna 1962. godine (u Arhinetu br. 14/62) i br. 347 od 2. ožujka 1963. godine (u Arhinetu br. 3/63).

⁴ Karaman, I. Razvitak uprave gospodarstva na vlastelinstvu Valpovo 1721 – 1945. Doktorski rad. Zagreb : vlast. nakl., 1959.

⁵ Karaman, I. Valpovačko vlastelinstvo : ekonomsko-historijska analiza. Zagreb : JAZU, 1962.

⁶ Usp. Karaman, I. Nav. djelo, 1962., str. 4–8.

⁷ Usp. Karaman, I. Nav. djelo, 1962., str. 9–12.

Sl. 2. Najstariji pečat Valpovačkog vlastelinstva (1731.), otisak na naslovnici Knjige maltarine 1731. – 1737., detalj izložka br. 98.

Jugoslaviji. Iz tog tematskog kruga posebno valja istaknuti fragment isprave kojom je carica Marija Terezija potvrdila ranija prava koja je barunu Petru II. Antunu Hilleprandu von Prandauu podijelio car Karlo VI. (kat. br. 50, DAOS). Potom Ispravu carice Marije Terezije o podjeli indigenata barunu Petru II. Antunu Hilleprandu von Prandauu za Češku, izdanu u Beču 30. siječnja 1751. godine (kat. br. 54, DAOS), s voštanim visećim pečatom u drvenoj kutiji. Zanimljive su Genealoške zabilješke valpovačkih vlastelina iz prve polovice 20. stoljeća (kat. br. 45, DAOS) ili Popis posjeda Schrottenthurn / *Prospect des Guths Schrottenthurn* iz 1756. godine, danas Stražišće kod Kranja u Sloveniji, koji je u obiteljski arhiv došao ženidbenim vezama s obitelji Vest (kat. br. 60, DAOS). Posebno treba istaknuti dokumente koji svjedoče o oduzimanju posjeda, Zapisnik o primopredaji konfiscirane imovine valpovačkih vlastelina, od 13. studenoga 1945. godine, (kat. br. 56, DAOS) i Odbijenicu grofici Julijanni von Normann-Ehrenfels za korištenje konfisciranog dvorca u Valpovu, od 21. studenoga 1946. godine (kat. br. 55, DAOS).

U tematskom krugu U službi carstva i zajednice – političko i društveno djelovanje vlastelina izložen je odabir dokumenata koji svjedoče o naporima valpovačkih vlastelina da građenjem odnosa s lokalnim i širim društvenim kontekstom oblikuju i osiguraju uvjete za svoj trenutačni i budući položaj u društvu, često u službi carstva i zajednice u kojoj su živjeli. Između ostalih izložaka, valja posebno istaknuti Adresu deputacije I. osječkog izbornog kotara barunu Antunu Gustavu Hilleprandu von Prandauu s molbom za ostanak na dužnosti saborskog zastupnika, od 16. lipnja 1874. godine (kat. br. 69, DAOS).

Vlastelini i njihovo značenje u široj zajednici

U svjetovnim i crkvenim krugovima, u Valpovu i u Valpovštini, u Osijeku i u Slavoniji, u Zagrebu i drugdje u Hrvatskoj, u Beču i diljem Monarhije, posvuda su članovi obitelji Hilleprand von Prandau i von Normann-Ehrenfels zauzimali i zadobivali istaknuta mjesta i uloge, položaje i značenje. Neki tragovi toga značenja očuvani su u počasnim diplomama koje su dodjeljivane pojedinim članovim obitelji za posebne zasluge u gospodarskim i intelektualnim krugovima, u dobrotvornom i društvenom djelovanju, u glazbenom životu. Između ostalih izložaka, posebno treba obratiti pozornost na Diplomu barunu Antunu Gustavu Hilleprandu von Prandauu za osvajanje Grand Prixa na Državnoj općoj izložbi u Budimpešti 1885. godine (kat. br. 42, DAOS), zatim Veliku počasnu diplomu barunu Antunu Gustavu za samo sudjelovanje na spomenutoj izložbi (kat. br. 43, DAOS) te Diplomu za sudjelovanje na II. izložbi i sajmu vina u Zagrebu 1929. godine (kat. br. 44, DAOS). Radi

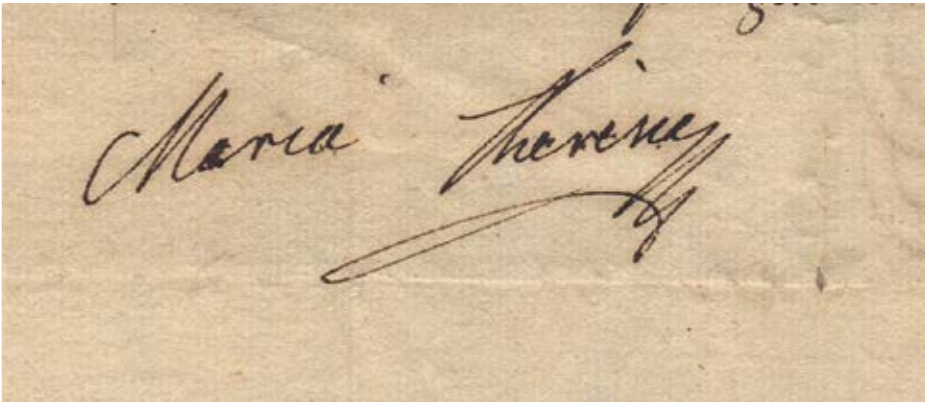
ilustracije visokih dometa sudjelovanja ove vlastelinske obitelji u društvenom i glazbenom životu ne samo Valpovštine i Slavonije nego i Hrvatske, posebno je vrijedna Diploma barunu Antunu Gustavu o počasnom članstvu koju mu je Hrvatski glazbeni zavod u Zagrebu dodijelio 24. veljače 1864. godine. Naime, on je bio jedan od osnivača i prvi predsjednik Hrvatskog glazbenog zavoda u Zagrebu 1827. – 1828. godine (kat. br. 29, DAOS).

Karte Valpovačkog vlastelinstva

Izbor rukopisnih karata Valpovačkog vlastelinstva iz fundusa Državnog arhiva u Osijeku i onih koje se čuvaju u fundusu Muzeja Slavonije objedinjen je u jednu cjelinu ove izložbe s postavom u prostorima Muzeja Slavonije. Karte iz arhivskog fundusa po svome su sadržaju uglavnom planovi posjeda po pojedinim mjestima i područjima na vlastelinstvu, regulacije vodotoka i prometnica. Među tim kartama posebno možemo istaknuti zanimljiv Plan vlastelinskog alodija sa zvjerinjakom / *Allodiatura Dominaliscum Vivario in Valpo* iz 1786. godine (kat. br. 1, DAOS). Slično kao i s gradnjom kazališta u Valpovu relativno brzo nakon preseljenja iz Beča, čini se kako je i organizacija vlastelinskog zvjerinjaka na alodijalnom zemljištu, koji je prikazan na izloženoj karti, moguće kopiranje bečkog carskog zvjerinjaka *Tiergarten Schönbrunn* pokraj ljetne carske rezidencije u Schönbrunnu, koji je osnovan samo tridesetak godina ranije, 1752. godine.

Građevinski nacrti

Građevinska je djelatnost valpovačkih vlastelina dijelom dokumentirana sačuvanim nacrtima, a dijelom spisima i bilješkama, uglavnom knjigovodstvene naravi. Od prvih godina preuzimanja vlastelinstva pa sve do 20. stoljeća vlastelini su prostor vlastelinstva u gradskim i seoskim sredinama opremili zamjetnim brojem više ili manje reprezentativnih stambenih, gospodarskih i sakralnih građevina. Česte rekonstrukcije na samom vlastelinskom dvoru u Valpovu svjedoče o trajnom nastojanju da se prostor vlastitog življenja učini udobnijim, ugodnijim i reprezentativnijim, u skladu sa stilovima koji su vladali pojedinim razdobljem. Od izložaka iz fundusa Državnog arhiva u Osijeku, koji su izloženi u postavu Muzeja likovnih umjetnosti, posebno možemo istaknuti projekt bečkog arhitekta Adama Heinricha za kolni ulaz u kompleks valpovačkog dvorca iz

Sl. 3. Potpis carice i kraljice Marije Terezije na Okružnici o sazivanju sabora u Požunu 1751., detalj izložka br. 67.

1901. godine (kat. br. 116, DAOS) kao vrstan primjer neobarokne dogradnje valpovačkog dvora. Od sakralnih građevina čiji su nacrti ostali sačuvani i izloženi navedimo projekt za gradnju župne crkve u Brođancima iz 1794. godine (kat. br. 118, DAOS) kao karakterističan primjer sakralne arhitekture baroknog klasicizma na području Valpovačkog vlastelinstva. Kvalitetna gospodarska djelatnost zahtijeva i kvalitetne i suvremene gospodarske objekte. Jedan takav primjer je projekt za proširenje glavnog vlastelinskog skladišta iz 1876. godine (kat. br. 122, DAOS). Među građevinama javne namjene za širi građanski sloj u Valpovu navedimo projekt kupališta u Valpovu iz 1833. godine, izložen u postavu u Državnom arhivu u Osijeku (kat. br. 124, DAOS).

Zaključak

Valpovački su vlastelini posjedom kao vlasnici upravljali u različitim povijesnim fazama tijekom više od dva stoljeća. Intenzivnim zauzimanjem, osobito otkako su krajem 18. stoljeća postali stalni stanovnici Valpova i osobno prisutni upravitelji svojih dobara, oni su Valpovštinu u smislu tadašnjeg gospodarenja prirodnim i ljudskim resursima podigli na zavidnu razinu. O tome svjedoče očuvani zapisi u Državnom arhivu u Osijeku, u arhivskom fondu Valpovačkog vlastelinstva, a vrijednost i značenje toga gradiva do sada su uglavnom poznavali djelatnici Arhiva i zainteresirani istraživači. Danas, izborom najvrednijih primjera različitih zapisa iz tog fundusa te njihovim pridruživanjem ovom velikom izložbenom projektu, ti su zapisi doživjeli renesansu svoga vrednovanja i značenja u kontekstu hrvatske upravne, sudske, gospodarske i kulturne povijesti.